

HOE EINDHOVEN DE HOOFDSTAD VAN NEDERLAND WERD

De bevrijding van de Lichtstad ging met horten en stoten

Op 18 september is het 71 jaar geleden dat Eindhoven door de geallieerden werd bevrijd. Amerikaanse en Britse soldaten werden met groot enthousiasme onthaald. Zij waren de dag ervoor via het Wilhelminakanaal bij Son in de richting van de Lichtstad getrokken.

Jan Verdonk is
redacteur van Kleio.

In *Mijn Bevrijding*, een boek met persoonlijke verhalen over het einde van de oorlog, schetst Henk Moezelaar het feest dat gevierd werd. Hij vertelt over een Amerikaanse soldaat die trots zijn geweer laat zien, waarmee hij hoogstpersoonlijk Duitsers heeft doodgeschoten. Er klinkt vrolijke muziek in de stad en er wordt volop gedanst. In de loop van de avond slaat de stemming echter om. 'Lichtkogels! Het zijn moffen! Naar binnen allemaal!', zo klinkt het. De bevrijding van Eindhoven is namelijk boven alles een verhaal van te vroege euforie, waarna de stad acht maanden tegen wil en dank de hoofdstad van Nederland werd.

ZWARE BOMBARDEMENTEN

Op 12 mei 1940 werd Eindhoven door de Duitsers bezet. De oorlog zou niet ongemerkt voorbijgaan aan de inwoners, met onder andere drie zware bombardementen. Na Rotterdam wordt Eindhoven wel gezien als de zwaarst getroffen stad van Nederland, als het gaat om oorlogsschade. Naast de materiële schade was er ook veel persoonlijk leed. De Eindhovenaren hadden aan het begin van ►

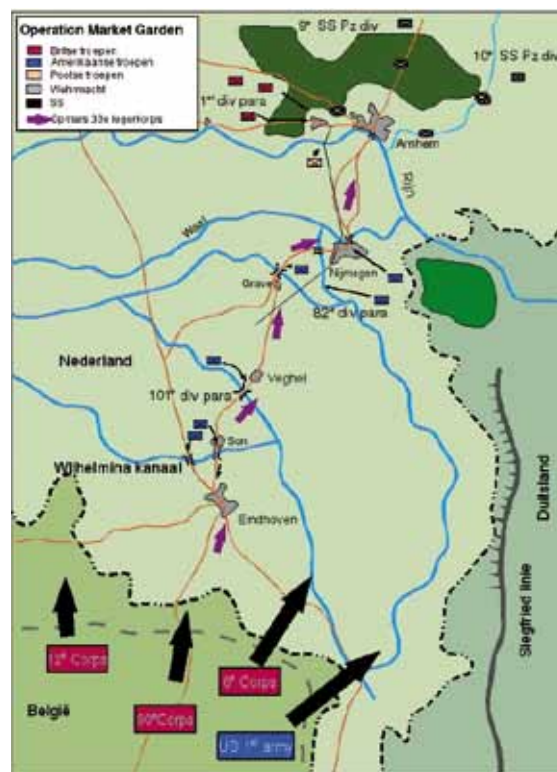

Na de bevrijding van Eindhoven heerste er nog voedselschaarste. Werknemers van Philips kregen daarom extra maaltijden. Deze eenpansgerechten werden 'Philipprak' genoemd. Foto: Philips Company Archives.

Rechts: Kaart van Operatie Market Garden. Bron: Wikimedia Commons. Onder: Geallieerde parachutisten worden gedropt om Nederland te bevrijden, september 1944. National Archives, VS.

de oorlog 570 Joden in hun midden, de grootste Joodse gemeenschap van Noord-Brabant. Slechts iets meer dan de helft overleefde de oorlog. Nadat de Duitsers in 1941 begonnen met het tewerkstellen van werklozen in Duitsland, werd het vizier gericht op Joodse werknemers. Philips was ten tijde van de Tweede Wereldoorlog al een krachtige internationale speler. De in Eindhoven opgerichte multinational werd hierdoor zowel een belangrijk middel voor de Duitse oorlogsinspanningen als een bedrijf dat de mogelijkheden had om honderden mensenlevens te redden.

Nadat in 1940 de Duitsers binnenvielen, vluchtte de directie van Philips naar Engeland en de Verenigde Staten, na eerst de bedrijfsbelangen te hebben veiliggesteld via een rechtsconstructie. De 35-jarige Frits Philips bleef achter en kreeg de taak als directeur de vestiging in Eindhoven te leiden. De eerste twee jaar van de oorlog werd hij door de Duitsers opgepadeld met twee toezichthouders, die namens de *Luftwaffe* de boel in de gaten hielden. Door sabotage onder het personeel, die gebruikmaakten van de vrijheid die de twee zogenaamde *Verwalters* gaven, bleef de bijdrage aan de Duitse oorlogsvoering in de eerste twee jaar echter dusdanig beperkt dat de Duitsers ontevreden raakten. Een strengere derde man werd daarom aangesteld in de persoon van Ludwig Nolte. Zijn komst in februari 1942 betekende dat de sabotage drastisch verminderd werd. De productie voor het Duitse leger haalde eindelijk de planning. De waarde van Philips voor de Duitsers was ook voor de geallieerden duidelijk. Zij besloten daarom op zondag 6 december 1942, rond half een 's middags, een eerste bombardement uit te voeren op de radiobuizenfabrieken van het megaconcern in Strijp en aan de Emmasingel. Deze aanval kwam later bekend te staan als het

Sinterklaasbombardement en werd uitgevoerd door de Britse *Royal Air Force*. Philips was op dat moment goed voor de productie van een derde van de Duitse radioapparatuur. Een aanval kwam dan ook niet onverwacht. Vanuit Londen had de Nederlandse regering al gewaarschuwd voor aanslagen op bedrijven die een belangrijk aandeel hadden in de Duitse oorlogsplannen. De lampen die bij Philips geproduceerd werden waren belangrijke onderdelen van de verbindings- en radarapparatuur van het Duitse leger, iets wat bekend was bij de geallieerden. Er werd bij het bombardement zorgvuldig gehandeld. Zo mocht er bijvoorbeeld enkel aangevallen worden bij goed zicht en met ervaren bemanning.

VERWOESTE STRATEN

De schade van de uiteindelijke aanvallen was enorm, maar niet alleen op het Philipsterrein, waar twintig procent van de fabrieken vernield werd. Een vijfde van de bommen viel buiten het fabriekscomplex. De winkelstraat Demer en de wijk Fellenoord werden met de grond gelijkgemaakt, en er was grote schade aan tientallen andere straten. Ongeveer 140 mensen kwamen om het leven en honderden anderen raakten gewond, terwijl er 107 woningen en 95 winkels verwoest werden. Het leed had evenwel veel groter kunnen zijn. Op het moment van het bombardement waren de fabrieken, waar doorgaans vijftienduizend mensen werkten, namelijk leeg. Voor de Britse luchtmacht verliep *Operation Oyster* ook niet geheel vlekkeloos. Om nauwkeuriger te kunnen bombarderen vlogen de vliegtuigen zo laag mogelijk. Dat maakte de toestellen uiterst kwetsbaar. Liefst veertien van de deelnemende bommenwerpers werden neergehaald, en bovendien raakte een aanzienlijk aantal beschadigd.

De verwoestingen van het Philipscomplex waren weliswaar groot geweest, maar dat zou niet verhinderen dat de productie niet lang erna weer hervat werd. Vandaar dat de geallieerden op 30 maart 1943 een herhalingsbombardement uitvoerden. Met negen lichte bommenwerpers werden de fabrieken op de Emmasingel aangevallen. De schade was deze keer beduidend minder groot, maar toch kwamen er die dag 23 mensen om het leven in en rond de fabrieken. Na de twee bombardementen zagen de Duitsers in dat het beter was om de productiewerkzaamheden te spreiden over meerdere kleine locaties. Frits Philips kreeg daarom van de Duitsers het vriendelijke ‘verzoek’ – zoals hij het zelf later in zijn memoires verwoordde – om een werkplaats in Kamp Vught te beginnen. Hij voelde daar aanvankelijk niets voor, maar concludeerde na gesprekken met andere prominente Philipsmannen dat hij op die manier iets voor de gevangenen kon betekenen. Frits Philips stelde wel voorwaarden: de leiding moest bij hem of een van zijn medewerkers liggen, zij mochten bepalen wie er zou werken en wat de werkzaamheden voor deze personen waren. Bovendien moest er dagelijks een warme maaltijd worden verzorgd die door Philips werd betaald, de zogenaamde ‘Philiprak’.

Er is nog altijd veel discussie over de positie van Philips in de Tweede Wereldoorlog. Vaak verzandt dit debat in een tweestrijd tussen mensen die betogen dat Philips goede bedoelingen had, en degenen die het tegendeel beweren. Een grijzere conclusie lijkt op zijn plaats. Philips heeft inderdaad meegewerkt met de Duitse bezetter,

iets wat cynisch omschreven zou kunnen worden als economische collaboratie. Daarentegen heeft Philips volgens diverse bronnen niets verdiend aan de inspanningen in Vught, en overleefden 382 van de 496 gedeporteerde Joodse werknemers van het bedrijf de concentratiekampen. Dat percentage ligt beduidend hoger dan bij andere Joden uit Nederland. Of de achterliggende reden van dit soort zaken nu echt Schindlerachtig is, blijft de vraag. Duidelijk lijkt echter wel dat Philips, dat achteraf door veel oud-gevangenen bedankt werd, voor psychologische steun zorgde. En doordat Joden in Vught werk verrichtten dat van belang was voor de Duitse oorlogsinspanningen kregen zij een bescherming die ze anders waarschijnlijk niet hadden genoten.

OP WEG NAAR BERLIJN

Het verhaal van de bevrijding van Eindhoven begint bij de door de Britse veldmaarschalk Bernard Montgomery bedachte Operatie *Market Garden*, die maar deels slaagde en daardoor tijdelijk van Eindhoven de hoofdstad van Nederland maakte. Hiermee probeerden de geallieerden vanaf 17 september 1944 via Eindhoven en Nijmegen naar Arnhem op te rukken om Nederland van de Duitse bezetters te bevrijden, en daarmee de weg te openen naar Berlijn. Market Garden bestond uit twee delen: Operatie Market en Operatie Garden. Operatie Market was een grootschalige luchtlandingsoperatie waarmee geallieerde luchtlандingsdivisies belangrijke bruggen over rivieren als de Rijn, de Maas en de Waal moesten veroveren. ►

Sloop van panden die tijdens het bombardement van 6 december 1942 waren getroffen. Foto: C. Siezen, Coll. RHCE.

Inwoners van Eindhoven dansen op straat na de bevrijding. Foto: Imperial War Museums.
Onder: Aankondiging voor het afhaken van Philipprak. Foto: Philips Company Archives.

Vervolgens konden door middel van Operatie Garden grondtroepen vanuit België via de bruggen oprukken in de richting van Arnhem. Van hieruit zouden zij naar het Ruhrgebied optrekken, het hart van de Duitse oorlogsindustrie.

Om het plan te laten slagen, was snel succes vereist. Operatie Market, de grootste luchtoperatie in de geschiedenis, moest ervoor zorgen dat de weg naar de bruggen binnen drie dagen vrij werd gemaakt voor de grondtroepen. Er werd daarbij niet op erg veel verzet gerekend van de laatste Duitse troepen, aangezien er door de geallieerde veiligheidsdiensten maar weinig vijandelijke troepen langs de route gezien waren. Verrassing en snelheid werden daarom als de noodzakelijke ingrediënten gezien om wat er over was van Hitlers leger te verslaan.

Het grote verschil tussen de luchtlandingsoperaties in Nijmegen en Arnhem enerzijds, en die in Eindhoven anderzijds, was het feit dat de belangrijke bruggen niet in de Brabantse plaats zelf lagen. De zeven sleutelbruggen rond Eindhoven lagen tot zo'n dertien kilometer ten noorden van de stad. Bij Veghel lagen ze over de Aa en de Zuid-Willemsvaart, in Sint-Oedenrode over de Dommel en in Son over het Wilhelminakanaal. De Amerikaanse 101e Luchtlandingsdivisie, ook wel bekend als de *Screaming Eagles*, was onder leiding van generaal-majoor Maxwell D. Taylor verantwoordelijk voor het veiligstellen van deze bruggen. Vervolgens moesten de mannen richting Eindhoven oprukken om daar contact te leggen met de grondtroepen van het 30e Legerkorps. Deze hadden, onder bevel van luitenant-generaal Brian Horrocks, drie dagen om vanuit België Arnhem te bereiken, en het eerste doel was dus Eindhoven.

TEGENSLAG BIJ SON

De uitvoering van de plannen begon op 17 september 1944, toen om kwart voor tien 's ochtends de eerste vliegtuigen vanuit Groot-Brittannië naar Nederland vertrokken. Duizenden parachutisten landden dezelfde dag nog in de buurt van Eindhoven. De beoogde bruggen over de Aa, de Zuid-Willemsvaart en de Dommel werden snel veroverd, maar bij de brug over het Wilhelminakanaal bij Son was er tegenslag. De Duitsers bliezen hem op, waarna de geallieerden een geïmproviseerde brug moesten aanleggen waarover de tanks en ander zwaar materieel konden rijden. Vandaar dat de mannen pas een dag later verder konden trekken. Eenmaal in Eindhoven aangekomen troffen de geallieerden een feestende stad aan. Deze jubelstemming bleek te voorbarig. Op de avond van 19 september bombardeerden de Duitsers Eindhoven in een poging de oprukkende geallieerden een halt toe te roepen. Hierbij kwamen 227 mensen om het leven. De hulp van de arriverende grondtroepen zorgde ervoor dat Eindhoven in de handen van de geallieerden bleef, maar het overige deel van Operatie Market Garden liep uiteindelijk uit op een deceptie. Op de route naar Arnhem vonden veel geallieerde soldaten de dood, op wat bekend werd als de *Hell's Highway*, een smalle trechter waar de troepen doorheen moesten en waar ze op een constant vijandelijk vuur stuitten. In Arnhem bleek de Duitse weerstand op 26 september definitief te groot, waardoor de geallieerden zich genoodzaakt voelden zich met grote verliezen terug te trekken. Het zuiden van Nederland was bevrijd, maar de prijs die ervoor betaald moest worden was groot. Bovendien moest de rest van Nederland nog een hongerwinter wachten tot de Duitsers uiteindelijk op 4 mei 1945 capituleerden. Eindhoven werd op 19 september 1944 hoofdstad van het bevrijde deel van Nederland, en zou dat in de acht maanden tot het einde van de oorlog blijven. Op het kantoor van notaris P.J. Steensma werd de officiële akte hiervoor opgesteld, en daarmee was de allereerste soevereine bestuursdaad van de Nederlanders na de Duitse bezetting een feit. Op

PHILIPS-DE JONGH-ONTSPANNINGSFONDS

BONLOOZE BIJVOEDING PHILIPRAK

Wie dat wenscht kan tegelijk met het in ontvangst nemen van het loon, een kaart krijgen met 6 bons voor **EEN HALVE LITER PHILIPRAK** voor de week van **MAANDAG 14 tot en met ZATERDAG 19 DECEMBER.**

Het eten kan worden afgehaald elken dag aan het Ontspanningsgebouw van 10-12 uur voor hen wier familienaam begint met de letters **A tot en met K**, en van 2-4 uur voor hen wier familienaam begint met de letters **L tot en met Z.**

Teneinde een snelle uitdeeling te bevorderen is het maken van combinaties met kennissen en burens toegestaan. Iedereen moet echter een pan of ander vaatwerk medebrengen om daarin het eten in ontvangst te nemen.

PHILIPS-DE JONGH-ONTSPANNINGSFONDS.

dit punt stopt het belangrijkste deel van het Eindhovense oorlogsverhaal. De stad lag in puin en kon beginnen met de wederopbouw.

OVERBLIJFSELEN VAN DE OORLOG

Het oorlogsverhaal van Eindhoven is boeiend en zal onder het gros van de Nederlanders weinig bekend zijn. Zo'n lokaal verhaal is een ideaal uitgangspunt voor lessen in de klas. Wat zien we bijvoorbeeld tegenwoordig nog terug van de oorlog in Eindhoven? Een mooie start is het 18 Septemberplein, vernoemd naar de dag van de bevrijding. Het is een fraai stuk erfgoed, dat tegenwoordig met name gebruikt wordt voor een wekelijkse markt en bij evenementen, bijvoorbeeld op Koningsdag. In het midden van het plein ligt een gedenksteen waarmee de 101e Luchtlandingsdivisie, die het noorden van Eindhoven bevrijd heeft, geëerd wordt. Naast dit monument zijn er in Eindhoven nog negentien andere oorlogsmonumenten te vinden. Wat te denken van het door Federico Carasso ontworpen Monument voor de Gevallen langs de Glaslaan, waarmee de burgerslachtoffers en het verzet van Nederland herdacht worden? De oorlog is allicht nog tastbaarder als de stadsplanning geanalyseerd wordt. Het stadscentrum van Eindhoven moest na de oorlog grotendeels vernieuwd worden. De Leidse architect J.A. van der Laan kreeg de taak om een modern centrum te creëren, dat paste bij het snel groeiende Eindhoven. Bovendien diende hij een nieuw hoogspoor te ontwerpen. Hiermee kon er een einde worden gemaakt aan de spoorweg-

problemen van voor de oorlog.

Naast het bovenstaande zijn er meer mooie opties om de oorlog in Eindhoven te behandelen in de klas. Zo zijn er op *YouTube* authentieke beelden te vinden van het Sinterklaasbombardement van zondag 6 december 1942, en van het herhalingsbombardement in 1943. Er zijn verder ook filmbeelden van de bevrijding, net als een enorme hoeveelheid foto's van de effecten van de bombardementen.

Voor wie aan deze beeldvormingsmogelijkheden niet genoeg heeft, zijn er tevens diverse persoonlijke oorlogsverhalen bewaard gebleven. Zo zijn er het al eerder genoemde verhaal van Henk Moezelaar, die zijn herinneringen aan de bevrijding beschrijft in het door NRC uitgegeven boek *Mijn Bevrijding*, en de memoires van Frits Philips. Voor wie zoekt, is er dus een grote hoeveelheid aan informatie, zowel beeldend als tekstueel, te vinden over de Tweede Wereldoorlog in Eindhoven. Iets wat meteen een waardevolle les is voor andere Nederlandse woongebieden. Laat uw leerlingen maar eens zoeken naar wat er te vinden is over hun eigen woonplaats, of in de dichtstbijzijnde stad. Wat voor invloed heeft de oorlog daar gehad op het aanzicht van de stad? Hoe zat het met de Joden in deze plaats? Welke monumenten zijn er, en wie of wat eren of herdenken ze? ■

De gebruikte bronnen zijn te vinden op www.vgnkleio.nl.

Een bombardement van de Britse Royal Air Force op de Philipsfabrieken, op 6 december 1942, gezien door een camera die in een van de bommenwerpers was gemonteerd. We zien hier het brandende complex aan de Emmasingel en de Mathildelaan in Eindhoven. Behalve die fabrieken werd bij deze aanval ook de omgeving geraakt, waaronder het grootste deel van de Demer. Foto Philips Company Archives.

